

JAN ZOUHAR

JAN PATOČKA A KOSÍKOVA DIALEKTIKA KONKRÉTNÍHO

Kosíkova práce *Dialektika konkrétního* (1963) se stala nejpřekládanější českou filosofickou prací ve 20. století.¹ Zabýval se v ní tématem autenticity člověka, žité skutečnosti a praxe. S využitím Marxova myšlení a fenomenologie (zejména filozofie Heideggerovy) vyložil své pojetí společensko-historické skutečnosti jako složitě strukturované konkrétní totality, která předpokládá destrukci pseudokonkrétna, tj. sféry fetišizované praxe, obstarávání a manipulace. Velkou pozornost věnoval kategorii práce jako předmětného konání člověka, které prolíná celým jeho bytím a konstituuje jeho specifiku. Jeho úvahy o interpretaci filosofického textu a dějinně časové konkretizaci uměleckého díla podnítily vznik moderní estetiky recepce.

Jan Patočka se ke Kosíkově *Dialektice konkrétního* vyslovil několikrát.² V dopisu Václavu Richterovi z 15. března 1964 konstatuje, že „teď je všude samý Kosík – senzace, přičemž nikdo neví, co Kosík vlastně říká a chce. Ještě jsem o tom neslyšel jediný rozumný názor“.³ Dopis ze dne 20. 9. 1965 reaguje na Kosíkovu knihu obsírněji: „Dialektika v podobě Kosíkově je stále stará dialektika Hegelova, totiž syntetická metoda, která dovoluje pozitivní pochopení věci tím, že sváže abstraktní momenty v konkrétní celek. Dialektika však je možná spíš negativní myšlenkový pohyb, při němž narážíme na něco takového, že to nejsme s to zpředmětnit. [...] O Kosíkovi psát nebudu (speciálně); určitá poznámka o jeho pojetí času je v mém článku o Gehlenovi v letošním *Divadle* (Gehlen o antropogenezi). – Kosíkova dialektika konkrétního (pseudokonkrétního = zjev, který se vydává za podstatu) je případ dialektiky podstaty a jevu, myslím, věrně hegelovské. Praxe není *moment* dialektiky, který by mohl něco jiného negovat, nýbrž primát praxe

¹ Karel Kosík: *Dialektika konkrétního*, Praha 1963, ²1965, ³1966, italsky 1965, 1972, anglicky 1976, francouzsky 1970, 1988, japonsky 1977, katalánsky 1970, německy 1967, 1971, 1973, portugalsky 1969, řecky 1975, slovinsky 1967, srbochorvatsky 1967, španělsky 1967 (v Mexiku).

² Přehled Patočkových vyjádření k tématu viz poznámku 8 in Jan Patočka: *Dopisy Václavu Richterovi*, Praha: Oikúmené 2001, s. 128.

³ *Tamtéž*, s. 127–128.

před teorií je celková charakteristika marxistické dialektiky, kterou nemůžeš promítat a vtěsnat do jednotlivých triád.⁴

Ke Kosíkově *Dialektice konkrétního* se Patočka nevyjadřoval jenom v korespondenci s Václavem Richterem, ale také ve svých odborných filozofických textech – především ve studii Heidegger z druhého břehu, která vyšla poprvé německy pod názvem Heidegger vom anderen Ufer v roce 1970 ve Frankfurtu nad Mohanem, a ve stati Česká filozofie a její soudobá fáze, která byla původně přednesena v květnu 1967 v pražském Národním muzeu, později německy 6. 2. 1968 na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau pod názvem Die tschechische Philosophie und die gegenwärtige Phase a stala se součástí Patočkovy knihy *O smysl dneška*, která vyšla v roce 1969 v nakladatelství Mladá fronta, ale jejíž náklad byl z převážné části zničen. V již zmíněné stati Gehlenovy názory o úloze umění v antropogenezi, která vyšla poprvé v roce 1965 v časopise *Divadlo*, Patočka označuje Kosíkovu pozici v otázce temporality za problematičnou.⁵ Vždyť „Kosíkův nesmírně smělý pokus vysvětlit ‚z práce‘ samu prastrukturu času, jeho trojdimenzionalitu, se patrně pokouší o něco nemožného, o redukci neredukovatelného“.⁶ Patočka s odvoláním na Gehlenovu myšlenku, „že teprve rituálně-znázorňujícím chováním vzniká a rozmáhá se u člověka celkový vztah k světu a ‚dispozice světem‘, ono vztahování k universálnímu celku, které v pouhém instrumentálním chování není obsaženo“,⁷ zpochybňuje, „zda proces tvorby významu může být tak jednoznačně převeden na oblast práce, jak se o to snaží například Karel Kosík v *Dialektice konkrétního*, poněvadž od pradávna je zde alespoň jeden odlišný kořen hlubšího významosloví, totiž rituálně-znázorňující chování“.⁸ To se ukazuje i v přístupu k problematice času.

Jan Patočka nepokládá Kosíkovu práci za systematické dílo, ale pouze za řadu čtyř volně na sebe navazujících úvah, které mají ukázat, jak pojem praxe a pojem konkrétní totality (tedy totality, která není prostě jen nad částmi nebo pouhou sumou částí, nýbrž dynamickým, vnitřně se strukturujícím celkem) jsou pravou filozofickou základnou pro řešení existence, kultury, dějin. Podle Patočky Kosík usiluje prokázat, že praxe je pojmem, který je klíčem ke všem problémům ontologickým, gnozeologickým i existenciálním.

Pojem praxe však není rozvíjen systematicky, praxe není popsána a analyzována souborně, ale jsou podány jen dílčí příspěvky, ani konfrontace s Husserlem a Heideggerem není soustavná, nýbrž pouze aforistická.

Kosíkova koncepce praxe nechce být podle Patočky antropologií, ale ontologií, a tomu brání skutečnost, že nemá antropologický, fenomenologický základ.

⁴ *Tamtéž*, s. 145.

⁵ Jan Patočka: Gehlenovy názory o úloze umění v antropogenezi, in též: *Umění a čas I*, Praha: Oikúmené 2004, s. 209.

⁶ *Tamtéž*, s. 209.

⁷ *Tamtéž*, s. 209.

⁸ *Tamtéž*, s. 209.

Patočka zde Kosíkovi připomíná Hegela a jeho pojetí práce, kterým se Kosík snažil překonat Heideggerův pojem existence a jeho fundamentální ontologii.

Kosík se soustředil na pojem práce jako fundamentální lidskou praxi, která proniká a určuje všechny lidské činnosti. Člověk není bytostí pracující a vedle toho hrající, bojující, milující, tvořící umění atd., ale bytostí pracující v tom všem. V práci se člověk stává tvůrcem jiných jsoucnů, ale také tvůrcem vlastního bytí v distanci k věcem, ke světu. Práce není jen ontická, ale ontologická. Práce je u zrodu člověka a tvůrčím východiskem k němu. Patočka uvádí blízkost Kosíkova pojetí práce k Engelsově tezi o polidštění opice prací, blízkost Kosíkovy metafyzické dialektiky Engelsově dialektice přírody.

Patočkova výtka směřuje k tomu, že tato dialektika není živá dialektika života a dějin, nýbrž objektivistická metafyzika, která se drží abstraktních struktur a z nich odvozuje konkrétní fenomény. Není to dialektika konkrétního, ale pouhý konstruktivní princip. Námětem tu není produkce člověka člověkem, nýbrž produkce člověka z mimolidského, práce jako negace bezprostředního uspokojování potřeb přetváří zvíře v člověka. Patočka však ocenil, že „Kosíkova práce skutečně ukazuje hluboké porozumění tomu, že problematika klasické německé filosofie, hlavně Hegelovy, marxismu a moderní fenomenologie a existencialismu patří k jedinému významovému celku, a podává ke konkrétnímu řešení těchto vztahů velmi pozoruhodný příspěvek tím, že posunuje pojem *praxe* na místo, kde existenciální filosofie a ontologie z ní vycházející klade existenci“.⁹ Kosíkova dialektika konkrétního ale stále není dialektikou žitého života, přeskakuje do dialektiky věcí a do zcela hypotetické dialektiky přírody.

Praxe je podle Patočky budováním smyslu, cestou k porozumění bytí, nikoli jen jsoucnům jako jsou věci a lidé. Přesto Kosíkova kniha znamená průlom, dostal se k základní problematice moderního myšlení – myšlení o proměně, která se s člověkem v moderní době stala – člověk neakceptuje dané, nýbrž mění je a vytváří tím zároveň sebe sama, své duchovní možnosti i svůj svět.

Text Heidegger z druhého břehu je v první polovině věnován kritice Lukácsovy kritiky Heideggerovy filozofie jako idealismu pozdně imperialistické doby, jak ji Lukács podal zejména ve své práci *Rozklad rozumu (Die Zerstörung der Vernunft, 1954)*. Podle Patočky Kosík na Lukácsa navazuje, jeho Dialektika konkrétního je určena Marxovým pojetím vývoje společnosti, dějin a kultury, a usiluje o možnou obnovu filozofie z ducha dialektiky s přispěním novějšího filozofického myšlení. Právě Lukács je pro Kosíka myslitelem, který se vyrovnával s myšlenkovými tendencemi přítomnosti. O Lukácsově vlivu svědčí terminologie – Lukács pseudoobjektivita, Kosík pseudokonkrétnost, základní kategorií materialistické dialektiky je totalita, teoretická praxe je duchovní a myšlenková reprodukce skutečnosti ad., ale Patočka citlivě ukazuje, v čem jde Kosík dál, než kam dospěl Lukács – uvažuje o destrukci pseudokonkrétnosti, promýšlí metafyziku každodenního života, mluví o otevřenosti člověka, která se utváří v praxi, řeč je o člověku jako bytosti

⁹ Jan Patočka: Česká filosofie a její soudobá fáze, in: *týž: Češi I*, Praha: Oikúmené 2006, s. 325.

vytvářející bytí, praxe je určena jako sféra lidského bytí. Patočka upozorňuje, že zde, stejně jako u horizontu určité skutečnosti, jsou zjevné inspirace husserlovské a heideggerovské, a že Kosík, který se sice přidržel Lukácsových motivů, prokázal svou knihou problematičnost řady Lukácsových tezí „nemožnost třetí cesty, ustrnulý protiklad subjektivního idealismu – dialektického materialismu, nemožnost bytí, jehož elementem je rozumění bytí, existenciální ontologie jako zásadní iracionalismus, strnulý protiklad existencialismus-marxismus“.¹⁰

Kapitola o pseudokonkrétnosti a o pojmu konkrétní totalita Patočku zajímá méně, pokládá ji pouze za propracování Lukácsovy leninské teorie poznání, ale zřetelněji než u Lukáce je překročen rámeček engelsovské tradice, když „duchovní reprodukce skutečnosti“ předpokládá předjímání celku, tedy jisté apriori, přičemž se pak vzájemně působení celkovosti a faktu stává kritériem konkrétnosti.

V závěrečné kapitole Kosíkovy knížky má centrální místo praxe. Myšlenkové je vyloženo jako druh praxe, jako druh aktivního chování člověka, vyloženého z bytí, které zahrnuje rozumění. Rozumění bytí se stává základním elementem lidského bytí. „Současně se vyjasňuje to, čeho si ve své polemické zaujatosti Lukács nevšiml, totiž že má-li mít pojem praxe vsutku onen filosofický význam, který se přiznává, tj. má-li být vlastní půdou, z níž v životě i vědě vrstá pravda jsoucího a poznání, musí pak být ‚otevřeným chováním‘ Heideggerovým, musí zahrnovat rozumění bytí.“¹¹ Kosík zde ovšem nemluví o rozumění, ale o chápání jako o předteoretické činnosti.

Patočka konstatuje, že Kosík nepochopil, že dialektika konkrétního je možná jen na základě fundamentální ontologie lidského pobytu, a že je to právě lidská skutečnost ve svém časovém rázu (ve svém předběhu) a tělesná existence ve své základní dvojznačnosti, které tvoří reálnou základnu dialektiky. Tělo je postižitelné jenom z blízkosti, z hlediska časové existence a uchopitelné z relace já a ty. Filozofie dvacátého století přinesla integraci těla do ontologie, která proběhne v existencialismu a fenomenologii, v díle Heideggerově, Merleau-Pontyho, Sartrově, Buberově.

K tomu však Kosík dle Patočky nedospěl, neunikl dogmatismu a nepostihl smysl Heideggerových analýz. Sice interpretuje struktury každodennosti (jak je ukázal Heidegger), ale bez Heideggerovy ontologické intence a pokládá Heideggerovy analýzy struktury starosti za zobrazení určité fáze kapitalistických vztahů. A tak se podle Patočky v Kosíkově knize objevuje „určitý rozpor, ne zcela vyřešená problematika“.¹² Každodennost totiž není založena na odcizení a fetišizaci kapitalistické společnosti, jak tvrdí a dokazují Lukács a Kosík, protože to „zcela ignoruje ontologickou intenci Heideggerova rozboru“.¹³ Karel Kosík nenahlédl, že „nemá-li být dialektika prázdnou hrou pojmů, ‚dialektickou manýrou‘, pak pro ni musí existovat nějaký fenomenální základ, a protože metafyzická verze fe-

¹⁰ Jan Patočka: Heidegger z druhého břehu..., s. 227.

¹¹ *Tamtéž*, s. 226.

¹² *Tamtéž*, s. 229.

¹³ *Tamtéž*, s. 228.

nomenologie ducha očišťujícího se v absolutní vědě představuje právě nadbytek pouhé konstrukce, žádná jiná možnost interpretace ani nezbyvá“.¹⁴ Je to jisté i proto, že „Kosík zásadně odmítá být fenomenologem a hledá ve fenomenologii pouze ‚racionální jádro‘. Z našeho stanoviska je třeba litovat, že fenomenologem není dost“.¹⁵ Patočka však ocenil, že „živý zájem našeho filozofického mládí o Heideggera v čase, kdy mu na Západě není doba příliš nakloněna, umožnila teprve myšlenková práce Karla Kosíka“.¹⁶ Podle Patočky „Kosíkova kniha znamenala obrat ve vývoji mladé marxistické generace v Československu. Po mnoha letech dogmatického omílání prázdných schémat to bylo první dílo, v němž se o filozofických tématech mluvilo filosoficky“.¹⁷

Jan Patočka a Kosíkova Dialektika konkrétního

Kosíkova kniha *Dialektika konkrétního* (1963) vyvolala velkou pozornost v Československu i v zahraničí. Mezi těmi, kdo na knihu reagovali, byl v šedesátých letech 20. století i Jan Patočka. Vzbudila jeho zvýšený zájem i proto, že v ní Kosík využil pro překonání dogmatického marxismu i podněty Heideggerovy filozofie. Patočka upozornil na to, že Kosík nepřijal ontologickou intenci Heideggerových analýz každodennosti, a tím se v jeho práci objevuje určitý rozpor. Kosíkova dialektika konkrétního, která vychází z analýzy praxe, se tak podle Patočky nestala dialektikou skutečně žitého života.

JAN PATOČKA AND KOSÍK'S DIALECTICS OF THE CONCRETE

Kosík's work *Dialectics of the Concrete* (1963) attracted great attention both in Czechoslovakia and abroad. Jan Patočka was among those who responded to the book in 1960s. One of the reasons for his interest was the fact that Kosík used elements of Heidegger's philosophy to overcome dogmatic Marxism. Patočka pointed out that Kosík had not adopted the ontological intention of Heidegger's analyses of everydayness, which creates a certain tension in his work. Kosík's dialectics of the concrete, which stems from an analysis of everyday practice, never became, in Patočka's opinion, a dialectic of real life.

Key-words: Jan Patočka – Karel Kosík – Dialectics of the Concrete

Prof. PhDr. Jan Zouhar, CSc.
Katedra filozofie FF MU
Arna Nováka 1
602 00 Brno

¹⁴ *Tamtéž*, s. 227–228.

¹⁵ Jan Patočka. *Česká filosofie a její soudobá fáze...*, s. 326.

¹⁶ Jan Patočka: *Heidegger z druhého břehu...*, s. 229.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 229.